

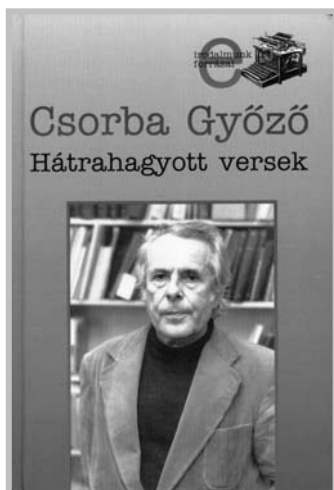
A költő műhelye

CSORBA GYŐZŐ HÁTRAHAGYOTT VERSEI

O. I.-nak

Csorba Győző (1916–1995) a kortársi kritika szerint a Nyugat harmadik költő-nemzedékének tagja, s nevét Kálnoky László, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Rónay György, Takáts Gyula, Weöres Sándor nevével együtt szokták említeni, annak ellenére, hogy verse a folyóiratban soha nem jelent meg. Első kötete, a *Mozdulatlanság* (1938) óta a posztumusz *Csikorgói* (1995) összesen tizenhat verseskönyve, nyolc válogatott valamint egy összegyűjtött verseket tartalmazó kötete látott napvilágot. Az ötvenes évek első felét leszámítva nem voltak publikációs gondjai. Első három kötete még magán-, illetve vidéki irodalmi társaság kiadásában jelent meg, de *A szó ünnepe* (1959) óta könyveit rendre-sorra a Magvető Kiadó jelentette meg abban az összeállításban, ahogy a kéziratot a kiadónak átadta. Az általa kialakított anyagon és ciklusokba sorolt beosztáson sem a kötetek szerkesztői, előbb Csanádi Imre, később Parancs János, sem a kiadó nagyhatalmú vezetője, Kardos György nem változtatott, Csorba Győzőnek cenzurális gondjai sem voltak. Éppen ezért nagy meglepetést keltett, amikor a költő halála után hagyatékából tizenöt olyan versíró munkafüzet került elő, amelyet 1962 óta vezetett, s amelyekben verseit először lejegyezte. E kéziratok versesfüzetek mintegy ezerkétszáz olyan szöveget tartalmaznak, amelyek a költő életében kötetekben nem jelentek meg. Az ezerkétszáz szövegből a *Hátrahagyott versekben* az anyagnak mintegy a felét, kb. hatszázhatvan szöveget találunk. Ez is olyan nagy szám, hogy megállásra kényszerít. Az életművet gazdagító ekkora anyaggal elhunyt nemzedéktársai közül egyiküknél sem találkoztunk eddig.

Köztudott, Csorba Győző igényes, önmagához is szigorú költő volt. Nyilvánosságra, folyóiratközlésre bocsátott írásait megválogatta, megrostálta, kötetait tudatosan megkomponálta. Ebbe a munkába környezetét, íróársait is bevonta, köteteknek kéziratát, mielőtt a kiadónak átadta, barátainak is megmutatta, véleményüket kérte. Nekem is van olyan könyve, amelynek dedikációjában jelzi ezt a közreműködést. A *Séta és meditáció*-ba (1965) írta: „meleg barátsággal és köszönettel a közreműködésért”. A *lélek évszakai* (1970) ajánlásában olvasom: „szeretettel és köszönettel a segítségért a kötet megszerkesztésében”. A *Vissza Ithakába* (1986) dedikációja: „baráti szeretettel és köszönettel sok íróársi segítségért”. Az első szó tehát az ámulaté, a csodálkozásé. Egy terjedelmes életmű terjedelmes új anyaggal gazdagodott. Azzal, hogy a költő ezeket a munkafüzeteket

Pannónia Könyvek
Pécs, 2000
464 oldal

megőrizte, nemcsak lehetővé tette az anyag megrostált kiadását, hanem mintegy utólag áldását adta a szövegek sajtó alá rendezésére. A kötet anyagát válogatta, szerkesztette, valamint a kötet megszületésének történetéről és a szerkesztés szempontjairól tájékoztató utószót Bertók László írta, a munkában közreműködött és a jegyzeteket Pintér László készítette.

Am a második szó a tájékozódásé, az értékelésé.

A *Hátrahagyott versek* anyagában különféle rétegeket különböztethetünk meg. Szép számmal vannak a kötetben olyan versek, amelyek folyóiratban megjelentek, de kötetbe nem vette föl őket a költő. Ezek között találunk olyanokat, amelyeket a költő igényessége okkal rostált ki a nagyobb maradandóságra apelláló verseskötetektől, de olyanokat is találunk, amelyek a kötetekben szereplő versekkel azonos értékű alkotások, és nem színvonaluk, hanem a kompozíciós szempontok miatt vagy tapintatból maradtak ki a kötetektől. A verseknek egy másik rétegét azok a szövegek, olyan kész versek alkotják, amelyeket sem kötetben, sem folyóiratban nem publikált a költő. Ezek között vannak olyanok, amelyeket az igényesség, a baráti tanács hagyatott ki (úgy emlékezem, hogy például *A mohácsi emlékparkban* című tanácsomra vette ki egyik kötetének anyagából), de vannak olyan kiérlelt, ép, megkomponált, lezárt, címmel is ellátott szövegek, amelyek igazán megérdemelték volna a közlést már a költő életében. Valójában ezek a korábban publikálatlan s nagy számú versek alkotják a *Hátrahagyott versek* gerincét, és jelentik a kötet, a mostani kiadás igazi nyereségét. A korai anyagban épp úgy találunk ilyen teljes értékű szövegeket, mint a legutolsó évek termésében. Szinte érthetetlen, hogy miért nem bocsátotta a nyilvánosság elé a költő ezeket az írásait. Néhány esetben a versek témája, érzelmi tartalma és a személyes érintettség teszi érthetővé, hogy a költő életében kéziratban maradtak. Továbbá vannak a kötetben töredékek, elkezdett, de be nem fejezett szövegek, naplószerű följegyzések, amelyek nem érlelődtek verssé, s talán fölvételük a *Hátrahagyott versek* közé is megkérdőjelezhető, szemmel láthatóan csak a kegyelet adott nekik teret, s legföljebb egy kritikai kiadásban volna helyük. Szerencsére nem sok a kötetben az ilyen írás.

Az az ív, amely a kötet nyomán a költő pályáján 1962 és 1993 között megrajzolható, nem változtat azon a képen, amely a költőről az életében megjelent kötetek alapján már kialakult. Kiegészíti, itt-ott gazdagítja, költészetének néhány ismert motívumát fölerősíti, de az ismert portré alapvonásai megmaradnak. Csorba pályáján 1962-re, a *Séta és meditáció* (1965) korszakára már kialakult a rá jellemző verstípus és versnyelv, komponálási metódus és költői világkép, amely későbbi költészetében is föllelhető. Ez a versbeszéd, ez a tárgyias költészet, ez az objektíváló líra az érzelmi és az intellektuális tartalmak egyensúlyára törekszik, egyszerre személyes és tárgyszerű, gondolati előterében a létkérdések állnak, feszültségét a velük folytatott állandó küzdelem adja. Fő témái a természet, az évszakok, a kert. Versre a gyász és az életöröm, a halál és a szerelem indítja. Eleinte jobbra mások halála foglalkoztatja, később egyre többször néz szembe saját elmúlásával. Már korán versihető motívum nála az „időjáték”, az idő különféle síkjainak egymásra vetítése. A versek feszültségét fokozza, hogy az elmúlásról látszólagos közönnyel, roppant tárgyilagosan, a témát elidegenítve beszél. Ahogy egyre gyakrabban tör rá a betegség, ahogy egyre több időt tölt kórházakban (például súlyos érműtéten esik át), úgy válik költészetének alaphangja egyre komorabbá, keserűbbé. A nyolcvanas évek közepétől már csak romokat lát maga körül („szemét az ember bárhová veti: romok, romok, romok”), az „egy-nyári virágot” elfújta a szél, az imádatot a csalódás, a hallgatás váltja föl („A vád a fölényeskedés / a riogató jóslatok –

/ Ilyesfélének lenne most helye / s én csak nézek csak hallgatok”). Tudja, nehéz jól vesztíteni, de az idő lassanként meghozza a gyógyulást, a csendet, a békét, a kései vonzalom kissé romantikus lezárását („az ember dúltból lesz okos”; „A nőknél lassan többet kezdenek érni / a férfiak”). S amikor az egyik kórházi kezelés után visszatér otthonába, „a gyakran versbe írt kert – most mint pusztasírkert” fogadja. A nyolcvanas évek végéről a kötetben található töredékek és töredékességükben is teljes értékű szövegek az ugyanabban az időben keletkezett s főként az életében utoljára megjelent verseskötet, a *Szemközt velem* (1991) című kötetben olvasható „nagy” versek rokonai és gondolati párjai. E hét-nyolc soros töredékek és versegészek intenzitása, metaforáinak pontossága ugyanaz, mint a kötetben vállalt verseké. Ime egy teljes értékű töredék: „Egyre erőteljesebbek a szavak / egyre bonyolultabb / fölismeréseimhez // Csak örökös jajgatás / vagy fulladásig-ordítás segítene / segíthetne fölhízott nyomoromban”. Egy címmel is ellátott (*Család*), de nem publikált szép vers: „Zuhatagrban félresodródva fönnakadtam / gyűjtöttem hozzám társakat / könnyebb lett hogy már nem-magamban / de gyöngül / kapcsom velük / s a Végső Zuhatagra / egyedül / hullok le újra”.

*

A kötet igazi hozadéka: minden korábbinál többet tudunk meg a költő versíró műhelyéről – hogyan alkotott, mi indította versre, miként állította össze köteteket?

Jeleztük, Csorba Győző önmagának volt a legszigorúbb kritikusa. A versírás állandó munkát, folyamatos készenlétet jelentett a számára. Nem ismert hosszú ideig tartó kihagyásokat, kopár hónapokat. Még a testi fájdalom, a kórházi kezelés közben is működött benne a költő figyelme és ihlete. Jellemző, hogy több versének variációja született, s az is, hogy a legmegfelelőbbet illesztette kötetbe. „A líra pontos, kemény, igaz legyen” – írja. Tudta, mit ad napilapnak, mit irodalmi folyóiratnak, és mit illeszt kötetbe. Ha a vers meg is jelent folyóiratban, kihagyta a kötetből, ha úgy érezte, a teljesítmény gyengébb az általa elvártnál. Igényességét, tudatos komponáló erejét, válogató képességét igazolják a nagyobb verskompozíciókból, a több részes, hosszabb versciklusokból a végső közlés előtt kihagyott részek. Bizony jól döntött, amikor például a Janus Pannoniusról vagy a Weöres Sándorról szóló versciklusokból kihagyta a most megismert passzusokat.

Most, a jegyzetekből és a füzetekben szereplő versek pontos datálásából ismerhetjük meg egy-egy versének keletkezési idejét és körülményeit, valamint a közlés idejét. A kötet végén olvasható jegyzetekből tudjuk, hogy van kétsoros verse, amit csak megírása után tíz évre jelentetett meg. Ugyancsak a jegyzetek tájékoztatnak az újságokban és folyóiratokban közölt versek bibliográfiai adatairól. A versekhez fűzött jegyzetek tárják föl több mű keletkezési körülményeit, itt tárulkoznak föl a családi versek mögötti személyes kapcsolatok, innét ismerjük meg a dunaszekcsői versek hátterét.

A *Hátrahagyott versek* megerősíti több, korábbi sejtésünket és megállapításunkat. Például azt, hogy Csorba Győzőben nagy hajlam élt a tömör, epigrammatikus fogalmazásra. Írt is egy sor, gyakran ironikus hangú epigrammát, és hosszabb verseire is jellemző az epigrammatikus lezárás. Ez döntheti el azt is a kéziratos füzetekben cím nélkül szereplő versek esetében, hogy az írást befejezettnek tekintette-e a költő, vagy folytatni akarta a szöveget. Az epigrammatikus fogalmazás közel áll a pedagógiai hajlamhoz. Ez is megvolt Csorba Győzőben. De a hajlammal szembeni kritika is. Ezt bi-

zonyítja, hogy a kéziratos anyagból főként a tanító szándékú, pedagógiai ízű szövegeket szűrte ki, és az ilyen jellegű verseket köteteibe nem vette föl.

Minden költőnek vannak kedvelt kifejezései, úgynevezett kulcsszavai. Csorba Győző kulcsszavai is kitapinthatók a kötetben. Ezek: a kert (és vonzatai: az egy-nyári virágok, az évelők, a virágzó és elszáradt gyümölcsfák, a mediterráneumot idéző mandula, füge), kézzelfogható valóságában 1959-től haláláig a pécsi, Damjanich utcai ház kertje, és áttételesen, szimbólummá növesztve, mint az élet és halál színtere, a születés és a pusztulás metaforája. Kedvelt szava a rend és ellentéte, a handabanda. Gyakran használja a hús, a test, a gödör szavakat metaforaként. Pályája végén, az elmélyülés korszakában a létezés két síkjának jelzésére sűrűn szerepelnek ezek a páros kifejezések: bent, kint; benn, kinn; belül, kívül; belső, külső; befelé, kifelé.

Van a kötetben egy olyan szöveg, a [*Fölmentem a padlásra...*] kezdetű, amely módot ad arra, hogy megfigyeljük, miképpen zajlott le a versformálás a költő műhelyében, milyen változáson ment át a szöveg, amíg megkapta végső alakját. A kéziratos szöveg ugyanis első változata, csírája annak a *Padlás-Odüsszeia* című prózaversnek, amelyet aztán a költő *Észrevételek* (1976) című kötetébe illesztett. Mi a lényeges különbség a két szöveg között? A kéziratban maradt szöveg csak a padláson talált tárgyak pusztá föl-sorolása. A kötetbe emelt szöveg a tárgyakhoz kapcsolódó személyes emlékekkel bővült, s vált valóban lírai telítettségűvé. Így a vers végső formájában nemcsak pusztá lett, hanem a megidézett, a tárgyak által megelevenített múlttal történő személyes számvetés. Az első változatban ezt találjuk: „szétszedett rekamié teknőnyi rongy / szúnyoghálós ablakbetét diós- és mandulás doboz...” A végső megformálásban a vers így kezdődik: „Rétegekben hánytörög elő az idő, felfűzve egy-egy fényzinórra. / Óvodás-gyerek szólal, vállán bőrszíjakból font, csöpp uzsonnatáska, valami kilátszik belőle.”

Volt kritikusa a költőnek, aki azt igyekezett bizonyítani (még az ántivilágban, gondolom, mintegy a költő védelme és „szalonképessé” tétele érdekében), hogy Csorba Győző világgépe materialista. Ha a kötetekben megjelent versek alapján nem tudnánk, akkor most, a *Hátrahagyott versek* számos darabja bizonyítja ennek ellenkezőjét. Am érthető, hogy ezek a szövegek egy olyan korban, amely az ateizmust államvallássá tette, kimaradtak a kötetekből. Ezek a versek megírásuk után sem folyóiratokban, sem kötetekben nem jelentek meg. Most a kötet jegyzeteiben olvassuk: „A hit, Isten léte, nem-léte vissza-visszatérő kérdés a versekben... Cs. Gy. szeretett volna feltétlenül hívó ember lenni...” Ez a hit persze nem kapcsolódott tételes valláshoz, egyházhoz, nem volt felhőtlenül derűs hit. Kérdező, kételkedő hit volt, az istenkereső ember hite. A hit és az elme, az abszolútumra hagyatkozó bizalom és a meg-megszólaló, lázadó értelem vitáját éli meg. Alapkérdése: mi van a halál után? Várkonyi Nándor halálakor írja: „szeretném tudni hová vitte / ifjúságom majd tűz esztendéjét”. Jelet, bizonyosságot, rendíthetetlen meggyőződést, hitet kér. Kétsoros verstördelékei között olvassuk: „Valami érzékelhető jelet! / Ne morgolódjam ellened!” „Hogy a Nap forog és a Föld áll / hitet legalább ennyit adjál!” Magyarázatul szolgálhat, amiről a jegyzetek között szó van: a költő középiskolai tanulmányait a jezsuiták által vezetett pécsi Pius gimnáziumban végezte, ám hiába volt szegény és kitűnő tanuló, az iskolai rendtartás szerint reformátusként nyolc éven át nem kaphatott ösztöndíjat illetve kitüntetést. Egy másik sérelmére is emlékezem. Amikor egyszer a pécsi Szabadság úton, a református templom előtt elhaladtunk, a piros téglás épületre mutatott: „Ebben sem jártam

azóta...” Mivel katolikus feleségének (egy szerzetes testvérének) házasságkötéskor re-
verzálíst adott, papja megrótta, a református lelkipásztor az egyik vasárnap kiprédikálta.

*

A *Simeon tűnődése* (1983) című Csorba-kötettel kapcsolatban, ott is *A közelgő fal* ciklussal, illetve a *Cyrano érdeke* című verssel kapcsolatban még a költő életében írtam: „Nyilván, nincs itt az ideje, hogy a ciklus minden versének személyes indítékát, vers-fakasztó élményét föltárjuk, s az olvasó a versek egy részében okkal érez homályt, magyarázat nélkül hagyott szimbólumot, burkolt célzást, elrejtett utalást. Ezekről csak kellő tapintattal illik szólni...” Amikor Csorba Győző ezt elolvasta, azt mondta: „Nem baj, hogy ezt is megírtad... Ellenségeim, a botránkozók elhallgathatnak...” Azt hiszem, a személyes indítékok föltárásának tekintetében a kellő tapintat szükségességén nem változtatott az eltelt idő, ám a *Hátrahagyott versek* számos darabja alkalmat ad arra, hogy oszoljon a homály, magyarázatot kapjanak a szimbólumok, és érthetővé váljanak a versekbe rejtett célzások és burkolt utalások. „tisztában vagyok azzal is hogy a nő / szintén sorsot hordoz (mennyi de mennyi / sorsra tanított meg már nő)” – írja a költő az egyik kéziratban maradt *Észrevételekben*. Már egy 1963-as töredékében a „késő szerelem” ajándékáról szól („ragyogóbb az alkony mint a dél!”), de ez az érzés és vonzalom akkor vesz drámai fordulatot, amikor a költő azt éli meg: „közeledem a halálhoz...” Azt mondják, a költészetnek (és az életnek) valójában csupán két nagy és „örök” témája van: a szerelem és a halál. Ha így van, akkor minden bizonnyal az élmény akkor kap legnagyobb intenzitást, ha az ember a halál közelében, az élet alkonyán találkozik a szerelem ajándékával. Csorba Győző költészetében sokáig a két „téma” külön-külön volt jelen, de a hetvenes évek közepén és a nyolcvanas évek elején született versekben a két élmény összefonódik. A versek feszültsége megnő, és egy mélyen emberi dráma kiteljesedésének vagyunk a tanúi. Először igyekszik tárgyiasítva szólni érzéseiről és emlékeiről (*[Fényes is volt és meleg is...], [A kapcsolat...]* – furcsa módon ezek a szövegek a jegyzetek között magyarázatlanul maradnak...): gyanítható, hogy itt a kapcsolatot a kedves halálával ért véget. Később költészetének ez a szövege fölerősödik, s a *Hátrahagyott versek* számos darabját idézhetnénk az elmondottak igazolására. Sokféle hang, izzó érzés, őszinteség, érzelmesség, öngazolás, önsajnálát, szégyenérzet, önmarcangoló, öngyötrő hang, vád és védekezés, becsapottság-ézés keveredik a versekben. Hegyomlást, romokat lát maga körül, „az érzelmi hínárok gubanca” fonódik köréje, de látja magát kívülről is: tudja, hogy a „kalandozóknak... nyugtalan izgágaságuk kétségbeesett menekülés”. Aztán az ézés szép emlékké szelídül, múlt időben beszél róla, összefoglal, egyenleget készít, tanulságot szűr le. „Hogy ha hegy zuhan ibolyára olyan / volt ez a szerelem: a hegynek / zuhannia kellett az ibolya / nem tudott elszaladni” – olvassuk egy helyütt. Máshol ezt írja: „A múzsa eltűnhet, ha a mű megmarad. El is tűnik a tapasztalatok szerint. / De ameddig ihletni képes, bűn elkergetni.” Egy négy soros töredékben találjuk: „Talán mégsem a fajfenntartás / talán mégsem az űz a nőhöz / talán mégis a kozmikus / magány a kozmikus didergés”.

Szerelem egy fiatal, egyéni útját járó, saját párját megtaláló nő iránt és az idős költőben növekvő veszteségérzés, önirónia, haláltudat, elmúlásérzet, „egzisztenciális fájás” csapnak össze ezekben a versekben. Az őszinteség önmagában nem esztétikai érték. De az „életfájás” kimondása a töredékekben, illetve a megformált, de eddig nem publikált, „ezerszer és ezerféleképpen / kompromittált / szerelmes versekben” olyan hőfokon, olyan intenzitással és olyan igényes esztétikai megformálásban van jelen, hogy e szöve-

gek nemcsak egyetlen költői életművet gyarapítanak, teszik megítélését árnyaltabbá, hanem a modern magyar lírának is gazdagító értékei. A kötet legnagyobb, legmegrendítőbb hozadéka alighanem ezeknek a verseknek a közzététele. Egy, a költő megjelent versesköteteiben is nyomokban föllelhető motívum, „téma” itt teljes gazdagságában, sokszínű árnyaltságban és tragikus mélységével mutatkozik meg. „Kikászálódva gubancából a kócos / emberi kapcsolatnak kapcsolatunknak / indulhatunk megint tisztán előlről / elsöprögetve keserveink törmelékes / nyomait is – Ő még közelebb a starthoz / én már inkább a célhoz közelebb...”

*

A szöveggondozással és a jegyzetekkel kapcsolatos néhány észrevételünket azért jelezük, mert az utószó írója is a nagy álomban, a „belátható időn belül megvalósuló kritikai kiadásban” reménykedik, s a javítások ott minden bizonnyal majd elvégezhetőek lesznek.

A füzetek anyagát a kötet igen helyesen időrendben, évszám szerint közli. Ezen belül a négy fejezetre történő tagolásnak azonban nem érezzük szükségességét, ezek az évszámok – 1970, 1976, 1981 – nem fordulópontjai, korszakhatárai a pályának. A sajtóhibák, például egy záró idézőjel hiánya (261. p.), egy fölösleges névelő (190. p.), a disztichonban a pentameter sor jelzésének, „beütésének” hiánya (95. p.), Határ Győző születési évszámának hibás közlése (1914 helyett 1938), a 395. oldalon a pontos hivatkozás (417–418. helyesen 424–425.) általában értelemszerűen, könnyen javíthatók. Több gondot okoznak a jegyzetekben föllelhető hibák illetve hiányosságok. A 95. oldalon található [*Bánya meg erdő...*] nem egyetlen vers, hanem egyetlen feladat (a Budapestnek ajándékozott Zsolnay-díszkút falára szánt kétsoros felirat) megoldásának négy változata. A lapokban és folyóiratokban megjelent versek lelőhelyénél több esetben hiányzik a forrás pontos megjelölése. Hiányoznak Simon Béla életrajzi adatai. Azt megtudjuk, hogy mi volt annak a gyermekkori barátnak a neve, akiről az *Element* című vers szól, ugyanakkor számos vers ihletőjéről semmi adatot nem kapunk. Nyilván, nemcsak a Csorba Győző életében megjelent válogatásoknak volt válogatója, hanem a halála után megjelent kötetnek is. S talán az sem mindegy, hogy ki a költő bibliográfusa, biográfusa és monográfusa, illetve ki írt róla könyvet.

A kötet megjelenése a kortárs magyar irodalom nyeresége, kiadása mindenképpen helyes volt. A kiadó, a pécsi Pro Pannonia Kiadói Alapítvány a kötet közreadásával a Csorba Győző költői-műfordítói-írói hagyatékát gondozó és publikáló könyvsorozat eddigi köteteit új és jelentős művel gyarapította.

Tüskés Tibor